

# LA PERSECUCIÓ RELIGIOSA DE L'ESTIU DE 1936 A CALDES DE MALAVELLA. TESTIMONIS ECLESIASTICS I CIVILS\*

ALFONS DÍAZ DÍAZ

Historiador i arqueòleg. Membre del Centre de Recerques Arqueològiques (CRA)

## Resum

Arran de l'alçament militar del 18 de juliol de 1936, a les zones on el sentiment republicà era més actiu, va tenir lloc una persecució religiosa que tindria greus conseqüències humanes i patrimonials. Caldes de Malavella va ser un d'aquests focus revolucionaris, i tot allò relacionat amb la comunitat religiosa d'aquesta població va ser sotmès a una dura repressió sense precedents. Els anys posteriors a l'extinció d'aquest període, tant la institució eclesiàstica com la civil van iniciar un procés de recollida d'informació per identificar les diverses manifestacions delictives que s'hi van originar. Aquesta valuosa documentació ens permet conèixer, de primera mà, com es va viure l'onada revolucionària en aquest municipi selvatà, a l'estiu del 36.

## Paraules clau

Revolució, Guerra Civil, repressió, Església, vida religiosa.

## Abstract

*As a result of the armed uprising of the 18th of July of 1936, in the areas where the republican feeling was highly active, took place a religious persecution which would have serious human and inherited consequences. Caldes de Malavella was one of this revolutionary focus, and everything related with the religious community of that town was suppressed to an important repression. The following years of the extinction of that period, the ecclesiastic and civil institutions started a process to recollect information to identify the diverse criminal manifestations which were caused there. This valuable documentation let us to know how the revolutionary wave was lived in this township from La Selva, the summer of '36.*

## Keywords

*Revolution, Civil War, repression, Church, religious life.*

\* Abreviatures citades: ADG (Arxiu Diocesà de Girona), AHN (Archivo Histórico Nacional), AVB (Arxiu Vidal i Barraquer), BAC (Biblioteca de Autores Cristianos).

## INTRODUCCIÓ

Durant gran part de la dècada dels anys 30 del segle XX, l'Església catòlica –espanyola i catalana– va estar sotmesa a una persecució sistemàtica i generalitzada que va tenir la seva màxima expressió en la Guerra Civil (1936-1939). En aquest trienni bèl·lic es va exercir una violència d'extrema crueltat vers la vida religiosa, en què, no només es van decomissar i cremar esglésies i convents, amb la corresponent destrucció de gran part del patrimoni històric, artístic i documental, sinó que, a més a més, es va atemptar contra la vida de nombroses persones –religiosos i fidels–. El propòsit, per tant, era clar: eliminar l'imaginari de la col·lectivitat eclesiàstica i els ideals que representava.

La Guerra Civil és un episodi de la nostra història encara molt arrelat al sentiment social i, sobretot, als records obscurs dels que la van patir. De fet, avui dia, la majoria de persones que van viure aquest esdeveniment esfereïdor i que van veure com les ideologies polítiques trencaven el caliu familiar i obligaven els amics de tota la vida a matar-se entre ells, caminen prudents en les seves paraules quan se'ls aborda sobre aquesta qüestió.

En el marc d'aquest annex perpetu a l'ànima d'aquests supervivents, em remeto a una llicència del Dr. Miquel Izard:

*“Jo no penso que hi hagi guerres més absurdes o més civils que d'altres; però la guerra de 1936-1939, en què varen enfrontar-se una petita part dels habitants de la pell de brau amb la resta, va tenir una ressonància internacional impressionant i va deixar ben traumatitzats aquells que en varen patir les conseqüències, [...] perquè tants en varen sortir tarats físicament o moralment, perquè els qui la vàrem sobreviure i els qui varen venir després patírem la grisor, la violència, la fam i la tristor dels llargs quaranta anys de la nit feixista [...]”*<sup>1</sup>

La producció narrativa i documental adaptada al devastador capítol de la Guerra Civil i les seves conseqüències és molt àmplia i de fàcil accés per al lector inquiet. Per aquest motiu i per l'espai del qual es disposa, s'estableixen els límits precisos d'aquest assaig, entre els quals no es tindrà en consideració la contextualització d'aquells esdeveniments en la seva totalitat, però

<sup>1</sup> IZARD, Miquel (1986), Els quatre rius de sang. Pròleg a PILAR GARCIA (1986), *Els catòlics catalans i la Segona República, 1931-1936*, Barcelona, pàg. 9.

sí la part més directa que ens ajudi a projectar, en primer terme, una visió de conjunt sobre la situació de l'Església en els anys anteriors a la guerra, l'afectació de la persecució religiosa a les comarques gironines, i, per acabar, s'abordarà el motiu d'aquest article, les conseqüències d'aquesta revolució a Caldes de Malavella.

Com s'ha comentat anteriorment, la Guerra Civil espanyola és un episodi de la història encara molt viu en la consciència del poble i d'una gran controvèrsia, per la qual cosa, en l'estudi que es presenta, sintètic, precís i objectiu, no es faran judicis de valor en cap dels casos. Qualsevol informació aportada que pugui semblar partidista és, totalment, casual.

#### SITUACIÓ DE LA INSTITUCIÓ ECLESIASTICA ABANS I DURANT LA II REPÚBLICA

Al llarg dels segles, l'Església es va anar forjant una certa consideració social i jurídica, que va assolir més força durant el període monàrquic del rei Alfons XIII (1914-1931). Aquesta situació, juntament amb les “[...] interpretacions ideològiques vigents en les esferes eclesiàstiques, expliquen que, en relació amb les institucions de l'Estat, l'Església es presentés sempre com un veritable poder que es considerava anàleg al de l'interlocutor estatal”.<sup>2</sup>

L'adveniment de la II República, el 14 d'abril de 1931, no obstant, va lapidar aquesta voluntat de fer-se un lloc en el poder i va significar “[...] el despertar brusc d'una il·lusió. De ser-ho tot, passava a ser gairebé res”.<sup>3</sup>

Certament, el nou lema polític va fer obrir els ulls a tot un sistema embadalit per les aparences d'una realitat que prenia altres camins. Aquesta concepció es manifesta a l'informe secret que, amb data d'1 de novembre de 1931, els canonges Lluís Carreras i Antoni Vilaplana van adreçar a la Secretaria d'Estat del Vaticà. Per la seva extensió, n'extreurem literalment els elements que fonamenten la qüestió que ens ocupa:

*“L'oficialisme catòlic d'Espanya durant la monarquia, a canvi d'innegables avantatges per a l'Església, impedia de veure la realitat religiosa del país i donava als dirigents de la vida social catòlica i als catòlics en general, la sen-*

<sup>2</sup> MARTÍ, Casimir (1986), dins de Pilar GARCIA (1986), *op. cit.* pàg. 6.

<sup>3</sup> RAGUER, Hilari (1976), *La Unió Democràtica de Catalunya i els seus temps (1931-1939)*, Barcelona, pàg. 21.

sació de trobar-se en plena possessió de la majoria efectiva [...]. L'esplendor de les grans festivitats i processons tradicionals, la participació externa dels representants de l'Estat en els actes extraordinaris del culte, la seguretat de la protecció legal per a l'Església en la vida pública, el reconeixement oficial de la jerarquia, etc., produïen una sensació espectacular tan enlluernadora que fins i tot en els estrangers originava la il·lusió que Espanya era el país més catòlic del món, i a tots, nacionals i estrangers, els feia creure que continuava encara vivent la tradició de la incomparable grandesa espiritual, teològica i ascètica dels segles d'or”.

“[...] aquells que [...] coneixien la realitat no temien de confessar que, sota aquella grandesa aparent, Espanya s'empobria religiosament [...]”, i els elements que abocaven aquest discurs carregat d'escepticisme i desconfiança vers la situació religiosa eren, a parer dels autors “[...] la manca de religiositat il·lustrada entre les elits, l'allunyament de les multituds, l'absència d'una veritable estructura d'institucions militants, l'escassa influència de la mentalitat cristiana en la vida pública [...]”.<sup>4</sup>

El govern de la República defensava un legítim Estat laic,<sup>5</sup> en el qual es volia posar fre al poder de maniobra de l'Església. En els seus inicis, aquest nou sistema democràtic no semblava contradictori a la doctrina eclesiàstica; així s'expressa en l'article 27 de la Constitució de la Segona República, en el qual s'establia el principi de llibertat de consciència i de culte, i es garantia el dret de professar i practicar lliurement qualsevol religió. Malgrat tot, sí que tenia clara la necessitat d'establir-hi un control exhaustiu, segons s'explicita en la resta d'articles dedicats a la causa de l'Església.<sup>6</sup>

N'hi ha que legitimen aquest control constitucional en una consideració de responsabilitats vers la institució eclesiàstica basant-se en les preferències i actituds polítiques que va mantenir en el període anterior al 14 d'abril de 1931: “*El fallo de los católicos conservadores fue creer que la Iglesia y la Monar-*

<sup>4</sup> AVB. Dins Hilari RAGUER (1976), *op. cit.* pàg. 21-22.

<sup>5</sup> On s'anunciava la determinació de crear un sistema d'escoles laiques, introduir el divorci, secularitzar els cementiris i els hospitals, i reduir en gran mesura o bé eliminar el nombre d'ordes religiosos establerts a Espanya. JACKSON, Gabriel (2009), *La República Española y la Guerra Civil (1931-1939)*, Barcelona, pàg. 30.

<sup>6</sup> Els articles de la Constitució de la II República que fan referència a la qüestió religiosa es poden consultar a Antonio MONTERO (1961), *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939*, Madrid, (BAC), pàg. 748-756.

*quía debían ser defendidas como dos caras de la misma moneda*".<sup>7</sup> N'hi ha d'altres que consideren aquestes mesures antireligioses com el resultat d'una actitud sectària de la mateixa Constitució, i afegeixen que, juntament amb la seva posterior aplicació, va ser una de les causes principals que van provocar la Guerra Civil.<sup>8</sup>

El paper de l'Església, per la seva banda, va ser de respecte i d'acatament a les noves directrius establertes. Així ho demostra el fet que, per mitjà de representants de la jerarquia espanyola, la Santa Seu transmetés "[...] *als sacerdots, als religiosos i als fidels de la seva diòcesi que respectin els poders constituïts i els obeeixin per al manteniment de l'ordre i per al bé comú*".<sup>9</sup>

En aquest marc d'idees que professaven un Estat on cadascú sabia el lloc pel qual havia de vetllar, ¿quina va ser l'espurna del desastre repressiu contra la religiositat?

#### LA PERSECUCIÓ RELIGIOSA EN LA DÈCADA DELS ANYS 30 I EL SEU PES NEGATIU

A les zones de domini del sentiment republicà, entre el 18 de juliol i el mes de desembre de 1936, va ser on l'encalçament de la vida religiosa va tenir la seva màxima expressió. Els motius per portar-la a terme i la manera d'executar-la van ser de caire divers. Però aquesta repressió eclesiàstica no és un fenomen exclusiu de la Guerra Civil espanyola. Per entendre els seus extremismes és necessari observar la història religiosa del segle XIX –en el context d'evolució de la política religiosa, de les activitats maçòniques, de l'obrerisme revolucionari i del catolicisme social–<sup>10</sup> i començament del XX. Excessivament sintetitzat, el concepte d'anticlericalisme es desenvolupa a Espanya a partir de 1833 –amb la crema de convents i la desamortització de Mendizábal–; aquest sentiment es generalitza durant la Restauració

<sup>7</sup> CÁRCCEL, Vicente (1990), *La persecución religiosa en España durante la segunda República (1931-1939)*, Madrid, pàg. 30.

<sup>8</sup> ALDEA, Quintín et al. (1987), *La Iglesia del siglo XX en España, Portugal y América Latina*, volum X, Barcelona, pàg. 115.

<sup>9</sup> Fragment de la carta que el nunci Tedeschini va adreçar als metropolitans el dia 24 d'abril de 1931. AVB. A cura de Miquel BATLLORI i Víctor Manuel ARBELOA (1971), *Església i Estat durant la segona República Espanyola 1931-1936*, 1, Montserrat, pàg. 24.

<sup>10</sup> MONTERO, Antonio (1961), *op. cit.* pàg. 1-21.

–amb la Setmana Tràgica a Barcelona el 1909–; i arriba al cim del desastre, en el trienni de 1936 i 1939, que coincideix amb la persecució de l'Església i dels seus ideals.<sup>11</sup>

El 14 d'abril de 1931, com s'ha dit, a conseqüència de les eleccions municipals celebrades dos dies abans, va tenir lloc un canvi de règim polític inesperat, la Segona República. Entre els dies 11 i 13 de maig, quan encara no havia passat un mes, la facció vencedora va protagonitzar, en diverses ciutats espanyoles, les primeres escomeses contra els edificis religiosos (esglésies, monestirs i convents). Si la posició de l'Església davant del nou règim era d'incertesa, amb aquests actes vandàlics, la relació entre tots dos es va anar enfosquant literalment. A més, la passivitat del govern en relació amb els primers atacs, unida a la immobilitat de les forces d'ordre públic, que es van mantenir al marge, van ajudar a revifar les brases captives en un sentiment anticlerical desenfrenat que no va trigar a expressar-se novament.<sup>12</sup>

En poc més de tres anys, a l'octubre de 1934, trobem els primers atacs dirigits a la integritat física de les persones, sobretot durant la revolució socialista d'Astúries, en què van ser assassinats 34 capellans. A Catalunya, un dels únics incidents –al marge dels fets bèl·lics de Barcelona– contra la vida de les persones, va ser l'assassinat del rector de la parròquia de Navàs (Bages), Mn. Josep Morta i Soler, per part d'uns revoltats.<sup>13</sup>

Va ser a partir de les eleccions del 16 de febrer de 1936 quan la situació de l'Església va començar a ser especialment crítica. L'alçament militar de

<sup>11</sup> En aquest context, cal tenir present l'expulsió del jesuïtes, la nit del 2 al 3 d'abril de 1767 (van tornar a Espanya durant el regnat de Ferran VII, sota decret del 5 de maig de 1815) i les pressions fiscals contra l'Església de 1798-1799. Durant la Guerra de la Independència, sota diversos decrets –4 de desembre de 1808 i 18 d'agost de 1809–, se suprimeixen el tribunal de la Inquisició i totes les associacions religioses, i l'Estat s'apodera dels béns eclesiàstics per fer front al deute públic. ARBELOA, Víctor Manuel (2009), *Clericalismo y anticlericalismo en España (1767-1930): Una introducción*, Madrid, pàg. 71-91.

<sup>12</sup> 6 dels 170 convents de Madrid van ser cremats. La policia, els bombers i la multitud contemplaven aquests fets passivament i l'única activitat organitzada va ser la d'ajudar a l'evacuació de les monges, espantades. A Màlaga, Sevilla, Cadis i Alacant van ser atacats 15 convents. A Barcelona, el coronel Macià va dormir a la Generalitat per si intentaven atacar les esglésies i els convents de la ciutat. JACKSON, Gabriel (2009), *La República Española y la Guerra Civil (1931-1939)*, Barcelona, pàg. 33.

<sup>13</sup> Mn. Josep Morta i Soler (l'Ametlla de Merola 1867-Navàs 1934). Va ser ordenat el 1901. Va exercir diversos càrrecs, com ara "Prefecte del Seminari de Vic", ecònom de Massanès, Miralcamp, Viver de Segarra i del Pujol de Planes, on el 1911 va ser nomenat rector. A Navàs els revolucionaris d'Estat Català i d'ERC van intentar matar tots els dretans de la vila, però van centrar el seu odi en la persona de Mn. Morta, que va ser detingut, torturat a la plaça de l'església i passejat pels carrers del poble. El seu cadàver, destrossat com un trofeu, va ser ultratjat pels carrers de la vila i el seu cos, llançat per damunt la tàpia del cementiri.

18 de juliol del mateix any, comportaria, per a la institució eclesiàstica, la pèrdua de tota credibilitat envers una societat centrada més en afers polítics i identitaris que no pas en la missa del diumenge. Certament, la institució eclesiàstica, molt integrada al poble, representava un dels braços més potents del control social i, en vista d'aquesta premissa, es convertí en el principal ens a suprimir. Un altre element de discòrdia per als ideals republicans, tanmateix de gran pes social, van ser els intel·lectuals.<sup>14</sup>

En diversos estudis dedicats a aquesta causa, hom pot copsar la idea que, tant els revolucionaris com la mateixa institució eclesiàstica, tenen la seva part de culpabilitat, salvant, òbviament, les grans distàncies que els separen en l'execució de les pretensions de cadascun. D'una banda, la revolució es va proposar alterar totalment l'organització social del país i, en la situació que es vivia el 1936, es va creure oportú que allò susceptible per realitzar el canvi era l'eliminació de l'Església en la seva plenitud. No es tenia present, però, que “[...] una parte mayoritaria de los españoles era católica y deseaba seguir siéndolo aunque no practicara asiduamente la religión”.<sup>15</sup> Per altra banda, que aquesta situació arribés a produir-se, es podria atribuir a l'excessiu estaticisme del mateix clergat. Havia estat massa lligat a una concepció de la vida social que no permetia introduir-hi elements de canvi per entendre que allò existent simplement era el que havia d'existir per sempre.<sup>16</sup>

*“El que ha passat a Espanya ha estat possible perquè la clerecia no complí amb el seu deure; si la meitat dels que han sabut ésser màrtirs haguessin estat apòstols, l'horrible catàstrofe no s'hauria produït”.*<sup>17</sup>

Un altre punt d'interès recau en la relació que la persecució religiosa podria tenir amb l'apogeu de les noves ideologies totalitàries europees en la dècada dels anys 30 del segle passat: el paganisme nazi i el dogmatisme marxista. Vicente Cárcel fa referència a aquesta qüestió i considera que la Segona República es va mantenir en la línia d'aquelles, i ho fa amb el suport d'un fragment de la carta apostòlica que Joan Pau II va promulgar

<sup>14</sup> Sobre aquesta qüestió, Gonzalo REDONDO (1993), *Historia de la Iglesia en España 1931-1939. La Guerra Civil*, vol. II. Madrid, pàg. 36-55.

<sup>15</sup> CÁRCEL, Vicente (1990), *op. cit.*, pàg. 30.

<sup>16</sup> REDONDO, Gonzalo (1993), *op. cit.*, pàg. 25.

<sup>17</sup> CAMBÓ, Francesc (1982), *Meditations*. Dietari 2 (1936-1940). Barcelona, pàg. 332-333. Dins de Gonzalo REDONDO (1993), *op. cit.* pàg. 25, nota.

el 27 d'agost de 1989, amb motiu del 50è aniversari de la Segona Guerra Mundial. Segons aquesta carta, les ideologies sorgides a l'Europa Occidental, amb motiu de la situació que passava la societat, van tenir “[...] *la tendencia a transformarse en religiones sustitutivas [...] ya mucho antes de 1939, en algunos sectores de la cultura europea, aparecía una voluntad de borrar a Dios y su imagen del horizonte del hombre. Se empezaba a adoctrinar a los niños, desde su más tierna edad*”.<sup>18</sup>

### A Catalunya

Els inicis de la persecució religiosa a Catalunya cal emmarcar-los en els fets de 19 de juliol a Barcelona. Va sorgir la llegenda, molt estesa en la propaganda republicana, que l'atac als edificis religiosos va ser motivat perquè es disparava “contra el poble des d'esglésies i convents”.<sup>19</sup> La realitat, però, s'expressa diferent. Un grup de soldats sollevats es van refugiar al convent dels carmelites del carrer de la Diagonal de Barcelona amb el pretext de trobar asil per als militars ferits. L'hospitalitat que els van oferir els religiosos va afegir més motius d'enemistat entre les masses populars i l'Església, que era considerada coresponsable del cop militar, i hi descarregaren una violència inimaginable.<sup>20</sup>

El 27 de desembre del mateix any, el president Companys, en un discurs en què valorava la situació del país, justificava i afirmava: “*No vamos contra ningún sentimiento religioso*”, i denunciava el comportament d'alguns prelats i certs catòlics dient que “*las iglesias y conventos fueron convertidos en fortalezas*”, i que es repartien armes des del bisbat; “*son beligerantes y han sido tratados como beligerantes*”.<sup>21</sup>

Des de Barcelona, aquesta revolució es va estendre arreu de Catalunya: “*Sofocada definitivamente la sublevación en Barcelona, el mismo día 20 la CNT y la FAI se lanzaron en tromba sobre los cuarteles, incautándose rápidamente de todo el*

<sup>18</sup> *L'Osservatore Romano*. Edició setmanal en llengua espanyola. 3 de setembre de 1989, núm. 36 (1079), pàg. 11. Dins de CÀRCEL ORTÍ, Vicente (1990), *op. cit.* pàg. 28.

<sup>19</sup> *La Humanitat*, 22-07-1936. Diari de tendència de centreesquerra, portaveu del partit majoritari català. Dins d'Albert MANENT *et al.* (1984), *L'Església clandestina a Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona, pàg. 34.

<sup>20</sup> MANENT, Albert *et al.* (1984) *op. cit.* pàg. 34-38; VILLAROYA, Joan (1988), *Violència i repressió a la rereguarda catalana 1936-1939*, Barcelona, pàg. 75-77; REDONDO, Gonzalo (1993), *op. cit.* pàg. 21.

<sup>21</sup> MANENT, Albert *et al.* (1984), *op. cit.* pàg. 36.



*armamento remanente. Con la misma rapidez se desplazaron a todos los pueblos y ciudades de la región, e hicieron abortar las ramificaciones del complot en Tarragona, Gerona y Lérida [...]”*.<sup>22</sup>

### Conseqüències

D'aquesta persecució religiosa, només cal esperar un gran pes negatiu, tot i la tasca de salvament del govern de la Generalitat –i de certs polítics republicans i bascos– de milers de persones, edificis, arxius, obres d'art, etc.<sup>23</sup>

Les infinites desgràcies que s'hi van perpetrar ens han llegat una empremta. La més condemnada, la violència exercida sobre les persones –persecucions, expulsions, empresonaments, execucions, tortures, etc., a capellans, religiosos, religioses i fidels–, a banda de profanacions de béns sagrats i de llocs de repòs per als nostres difunts, exhumacions. A més, cal afegir la destrucció del gran patrimoni històric, artístic, cultural i documental que l'Església conservava des de feia segles.

### DADES AL BISBAT DE GIRONA

El que va representar la persecució religiosa, en exclusiva, a la diòcesi gironina, es recull a *Sacrificios, ruinas y despojos de la Iglesia gerundense durante el dominio marxista: 1936-1939*.<sup>24</sup> Tota aquesta informació prové dels qüestionaris que des del Bisbat es van enviar a totes les parròquies de la diòcesi, i sobre els quals es parlarà més endavant, quan plantegem la qüestió de Caldes de Malavella.<sup>25</sup>

<sup>22</sup> PEIRATS, Josep (1955), *La CNT en la Revolución española*, vol. I, Buenos Aires, pàg. 143.

<sup>23</sup> MANENT, Albert *et al.* (1984), *op. cit.* pàg. 25.

<sup>24</sup> ADG. Informe de 79 pàgines publicat al butlletí diocesà, en un número extraordinari de 1942, manat a realitzar pel bisbe Josep Cartaña, i elaborat per l'arxiver diocesà Dr. Tomàs Noguier i Mn. Josep Casanovas.

<sup>25</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos de la diócesis de Gerona con motivo del movimiento nacional de 18 de Julio de 1939”, 23 pàg. Conservat a l'ADG, n'hi ha una traducció al català sobre totes les parròquies de la diòcesi feta per Mn. Andreu Soler Soley; *La persecució religiosa al bisbat de Girona (1936-1939)*, Girona, 2007.

### Pèrdues humanes

Durant el període de la revolució va quedar totalment suprimit el culte públic. Val a dir que en molts llocs, encara que hagués estat permès, no s'hauria pogut celebrar per la falta de capellans.

Dels 935 preveres incardinats a la diòcesi, en van ser assassinats 198; és a dir, el 21% dels clergues diocesans.<sup>26</sup> A més de 70 religiosos, 4 religioses i 3 seminaristes. Dels 520 seglars morts, es considera que només 77, és a dir, el 15%, van morir per les seves idees religioses. *“Hay que reconocer que los asesinados precisamente por sus ideas religiosas son pocos. La inmensa mayoría, aunque eran buenos cristianos, fueron asesinados por sus ideas políticas derechistas, y no pocos por resentimientos o venganzas personales. Y así se explica que figuren entre los ejecutados algunos que ni a la condición de fieles practicantes llegaban”*. En total, les víctimes religioses a les comarques que formen el bisbat de Girona és d'un 30%, i d'un 34% si comptessin totes les víctimes.<sup>27</sup>

No tots els capellans van ser empresonats, ni a tots els empresonats se'ls va executar. En aquest context, l'estadística de 1942 parla de la sort d'aquells que no van ser assassinats: els que van anar a la presó i/o els que van ser sotmesos a treballs forçats (113, 12%); els detinguts en asils, hospitals, etc. (29, 3%); els que es van poder amagar (292, 31%), i els que van aconseguir escapar cap a l'estranger o a l'Espanya nacional (101, 11%). D'altres van ser obligats a servir en el front republicà perquè no havien pogut escapar (5, 0,5%), i, finalment, els que van trobar la llibertat (68, 7%). De tots aquests, els que van morir durant la guerra en van ser 59 (6%).<sup>28</sup>

<sup>26</sup> MARQUÈS, J.M. (2000), Per les Esglésies, *Quaderns de la Revista de Girona*, 88, Girona, pàg. 88; *Martirion*, Butlletí Informatiu de la Causa dels Sacerdots Màrtirs de Girona (1936-1939), núm. 4, octubre del 2013.

<sup>27</sup> ADG. *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona*, núm. extraordinari del novembre de 1942, sota el títol *“Sacrificios, ruinas y despojos de la Iglesia gerundense”*, pàg. 29-30. Tanmateix, en un document de 1941, conservat a l'ADG i del qual és autor l'arxiver diocesà Tomàs Noguer, en què es demana fer un balanç de les morts de sacerdots i seminaristes, s'aporten més dades sobre els últims; 6 morts al front nacional; 6 al front republicà, més 5 possibles morts en aquest context; 3 assassinats a la rereguarda; i 2 morts per malalties en el front. El conjunt dona un total de 22 seminaristes morts a la diòcesi de Girona per causes de la Guerra Civil.

<sup>28</sup> ADG. *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona...*, pàg. 23.

### Pèrdues materials

Dels 892 edificis religiosos, només 8 van restar intactes (vegeu taula 1).

Edificis destruïts	Total	Dest. total	Dest. parcial	Intactes
Esglésies parroquials	365	18	141	2
Temples i oratoris	176	9	40	2
Esglésies de religiosos	126	7	17	3
Santuaris i ermites	225	18	73	1

Taula 1 - Relació d'edificis religiosos destruïts (1936-1939) (Marquès, 2000, pàg.89).

Pel que fa al mobiliari litúrgic, la fiabilitat de l'estadística de 1942 és total, pel fet que existien inventaris que es realitzaven de manera sistemàtica en les visites pastorals.<sup>29</sup> Van ser destruïts 45 òrgans, 1.966 retaules, 152 taules pictòriques, 6.200 imatges de talla, 1.206 calzes, 659 copons, 329 custòdies, 292 creus processionals, 1.271 campanes, 1.277 terns (o conjunts de casulla i dalmàtiques), 2.699 capes (pluvials), 7.545 casulles, 3.547 albes 17 tapissos i 148 reliquiariis de la Vera Creu.<sup>30</sup>

*“Se cifrarán en muchos millares los otros objetos del culto desaparecidos, y de valor intrínseco, tales como incensarios, relicarios, bordones, coronas, crismas, sacras, sagrarios, urnas del Monumento Santo, armoniums, frontales, palios, candelabros, lámparas, arañas, azafatas, aspersorios, banderas, manteles, púlpitos, pilas bautismales y de agua bendita, joyas y alhajas de todo género, etc., etc. Junto con todo el moblaje de madera, que desapareció, consumido por las llamas en su totalidad, bajo la tea incontenible del furor iconoclasta”*<sup>31</sup>

<sup>29</sup> MARQUÈS, J.M. (2000), *op. cit.*, pàg. 89.

<sup>30</sup> ADG. *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona...*, pàg. 35.

<sup>31</sup> ADG. *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona...*, pàg. 35.

Lús que, durant la Guerra Civil, es va donar als temples després de lliurar-los del mobiliari, és de caire divers: garatge, magatzem, quadra, pallissa, mercat, taller, etc.<sup>32</sup>

*“[...] las utilidades fueron destinadas a todos los usos profanos imaginables, desde salón de bailes a cuadras y muladares. No por rara excepción unas pocas han permanecido simplemente cerradas o abiertas a la intemperie”.*<sup>33</sup>

Lamentablement, cal dir que ni l'autoritat civil ni l'eclesiàstica van elaborar un inventari en què quedessin recollides les característiques artístiques de les obres destruïdes o desaparegudes. Per la qual cosa, qualsevol esforç per conèixer les referències dels escultors, pintors i dauradors, en determinats casos, es fa impossible.

Dels cementiris, n'hi havia que eren municipals des del seu origen. Un gran nombre van ser expropiats a l'Església durant la República, i la resta, durant la revolució. En el transcurs de la revolta, en 34 localitats van ser profanats els enterraments, i l'element destructiu més utilitzat va ser el foc.<sup>34</sup>

De les 371 cases rectorals i coadjutorials que hi havia a la diòcesi, i dels 11 edificis pertanyents a les parròquies, el 98% van patir danys en un grau menys o més elevat. 13 (el 3%) van quedar totalment destruïdes, i només 4 (l'1%), absolutament intactes. Aquests edificis van ser utilitzats com a centres de comitè local, cases d'Ajuntament, escoles públiques, locals per a sindicats i magatzems, casernes i, en la majoria de casos, com a albergs per a refugiats.<sup>35</sup>

Sobre l'atac als arxius parroquials, dels 372 existents, 236 (el 63%) es van poder salvar íntegrament o parcialment, i 136 (el 37%) estan desapareguts, també en la seva totalitat o de manera parcial.<sup>36</sup>

Certament, tantes xifres als ulls acaben avorrint, però és de plena necessitat remetre-s'hi per conèixer el context destructiu del període revolucionari.

<sup>32</sup> SUREDA, Pere Joan (2007), La destrucció de les esglésies gironines, una historiografia pendent, *Revista de Girona*, 245, Girona, pàg. 35.

<sup>33</sup> ADG. *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona...*, pàg. 30.

<sup>34</sup> ADG. *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona...*, pàg. 36-37.

<sup>35</sup> ADG. *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona...*, pàg. 39-40.

<sup>36</sup> ADG. *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona...*, pàg. 40.

## LA PERSECUCIÓ RELIGIOSA A LA PARRÒQUIA DE CALDES DE MALAVELLA. TESTIMONIATGES ECLESIASTICS I CIVILS

L'any 1939, la cúria diocesana del Bisbat de Girona, com s'ha comentat anteriorment, va enviar una enquesta per tal d'avaluar els fets provocats per la revolució de 1936-1939, a les parròquies de la seva diòcesi.<sup>37</sup>

Mn. Josep Massaguer és el testimoni que, el dia 12 de setembre de 1939, va informar sobre els fets de Caldes de Malavella.<sup>38</sup>

Per altra banda, es conserva un document civil creat per decret del 26 d'abril de 1940, ratificat el 19 de juny de 1943, que atribueix al Ministeri Fiscal, subordinat al Ministeri de Justícia, la missió de fixar el sentit, l'abast i les accions més destacades de l'activitat de les forces subversives, a les zones de dominació del sentiment republicà.<sup>39</sup>

En el cas de l'Ajuntament de Caldes de Malavella, es va adreçar aquesta informació el 9 de novembre de 1940. En aquest informe preliminar apareixen els noms de 6 seglars i el capellà Eduard Puntonet Serra, tots ells assassinats. A més, es confirmen els desperfectes ocasionats en diverses propietats i edificis, entre els quals destaquem l'atac a la parròquia Sant Esteve, a la casa rectoral, a la capella de Sant Grau, a l'ermita de Sant Maurici i el decomís del local de les Germanes de la Caritat (Darderes).

El 7 d'octubre de 1941, en una carta del fiscal instructor dirigida a l'esmentat Ajuntament, es requereix "*sír vase facilitarme, como complemento y ampliación de aquellos, los antecedentes que en la adjunta relación se concretan, especificando las circunstancias y extremos que respectivamente se interesan*". En aquest

<sup>37</sup> Aquest qüestionari, sota el títol "*Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos de la diócesis de Gerona con motivo del movimiento nacional de 18 de julio de 1936*", consta de 44 preguntes formulades en 5 blocs principals: *cuestiones generales* (8), *personas* (7), *cosas sagradas* (17), *otros bienes de la Iglesia* (5), i el *culto* (7). La traducció al català d'aquests informes ha estat a càrrec del Mn. Andreu Soler Soley, i es conserva a l'Arxiu Diocesà de Girona, sota el títol *La persecució religiosa al bisbat de Girona (1936-1939)*, Girona, 2007, 222 pàg.

<sup>38</sup> Rnd. Josep Massaguer Vicens (Girona, 8 desembre de 1884-Girona, 1951). Ordenat el 4 d'abril de 1908. Vicari de les parròquies de Mieres i Salt. Vicari i ecònom de Sta. Maria de Palafoles. Ecònom de Caldes de Malavella i regent de Crespià. El 1950, a causa d'una malaltia, va ser adscrit a la parròquia de la catedral de Girona. ADG. *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona*, LXXV, 15 de gener de 1951, pàg. 257.

<sup>39</sup> AHN, *Causa General*. L'esmentat document s'organitza a partir de testimoniatges civils en 11 apartats, entre els quals es troba la qüestió de la persecució religiosa. Una primera aproximació als fets es reflecteix en les *Hojas Estado*, en format inventari, que els diversos ajuntaments van enviar al fiscal instructor de la Causa General de Girona, a Barcelona. La Causa de Caldes de Malavella, 136 pàg.



Fig. 1 - Església romànica de Sant Esteve de Caldes de Malavella (X-XII) i casa rectoral adossada. Primer quart del segle XX (col·lecció Antoni Vila).

nou informe es detallen les dades i els antecedents sobre els quals caldrà notificar. Són 8 apartats dels quals només ens fixarem en aquells que afecten directament la vida religiosa de Caldes de Malavella: la mort del capellà, la persecució de la resta de religiosos, la destrucció d'edificis religiosos i els respectius béns litúrgics, i el valor dels danys ocasionats.<sup>40</sup>

Ambdós informes –eclesiàstic i civil– es van redactar en llengua castellana i es creu oportú que, per evitar malmetre la seva essència d'expressió històrica, la següent exposició conservi el format original.

L'interès de la institució eclesiàstica en les *Cuestiones Generales* –primer bloc del qüestionari–, gira al voltant de les eleccions generals del 16 de febrer de 1936: la reacció del poble, la seva actitud envers la parròquia i el balanç final de la Guerra Civil.<sup>41</sup>

A la major part del país, les eleccions del febrer de 1936 van ser favorables a les esquerres. No obstant això, a Caldes de Malavella, com a altres

<sup>40</sup> AHN, *Causa General*, 1437, exp. 22, Caldes de Malavella. Carta del fiscal instructor a l'Ajuntament de Caldes de Malavella, 7 d'octubre de 1941, pàg. 14-16.

<sup>41</sup> Sobre aquestes qüestions generals no en parla la *Causa General*; el seu contingut està més encarat a les manifestacions delictives que es van perpetrar durant la Guerra Civil i a la recerca dels que les van protagonitzar.

zones rurals, els resultats van prendre el camí oposat.<sup>42</sup> El testimoni de Mn. Massaguer ens informa sobre els resultats electorals: *“El resultado de las elecciones generales en 16 febrero de 1936, fue aquí, como siempre, favorable a las derechas; si bien solo por unos 20 votos, toda vez que la propaganda marxista y condiciones acentuadas condicionaron al cuerpo electoral, principalmente al obrero y colonos de payés. No había centros políticos. El Casino Caldense, de ningún significado político, tomó el nombre de Casino Republicano, sin variar su estructuración. Luego se incautaron de él la C.N.T. y la F.A.I.”*.

*“La moral descendió notablemente en las bajas esferas. En 3 de mayo de 1936, unos 35 hombres asaltaron el Salón de Actos, en ocasión de celebrar sesión ordinaria en el Ayuntamiento, de mayoría derechista, intentando echar a los concejales a la calle desde el balcón. Luego se pasó por sus domicilios y violentamente, uno a uno, se les obligó a presentar la dimisión de su cargo. Contra la Iglesia se acentuó una guerra sorda, pero activa”*.<sup>43</sup>

*“Los sindicatos C.N.T. y F.A.I. recientemente creados, constituyeron el comité antifascista. Se desarmaron a las derechas e inmediatamente se desbordó el furor revolucionario, sin freno de ninguna clase. La Iglesia parroquial y capillas fueron robadas, y poco después quemada la Iglesia, obligando a los vecinos a llevar a la plaza pública las imágenes y demás símbolos religiosos, donde fueron quemados, con las consiguientes burlas y escarnios”*.

*“Se formaron listas negras, entrando en ellas los tres sacerdotes de la parroquia y todos los feligreses más significados por sus ideas derechistas, formando un total de unas 50 personas”*.<sup>44</sup>

El poble de Caldes, davant d'aquesta situació de desconcert i violència, no va trobar la manera de reaccionar. Sense cap oposició, els revoltats continuaven exercint els seus propòsits: *“El pueblo, sin elemento de defensa, fue presa de un pánico completo y se resistió a toda lucha aunque discurrían por la población en actitud siniestra, elementos marxistas forasteros. La opinión señaló como principales autores de los atropellos cometidos a vecinos de la población”*.

<sup>42</sup> A l'Arxiprestat de Santa Coloma de Farners, en les eleccions del 16 de febrer de 1936 van guanyar les dretes a Brunyola, Castanyet, l'Esparra, Vallcanera, la Celler, Sant Martí Sapresa, Caldes de Malavella, Arbúcies, Sant Feliu de Buixalleu, Sils, Vilobí d'Onyar, Estanyol, Riudellots de la Selva, Salitja, Sant Dalmai i Riudarenes. Van guanyar les esquerres a Santa Coloma de Farners, Sant Miquel de Cladells, Sant Pere Cercada, Anglès, Vidreres i Maçanet de la Selva. SOLER, Andreu (2007), *op. cit.*, pàg. 131.

<sup>43</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 3.

<sup>44</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 4.

Davant “*la actitud de las hordas, que imbuía un miedo insuperable, no reaccionó el pueblo. Este solo trataba de desapercibirse del Comité y elementos siniestros para pasar olvidado y poder salvar su vida. El Párroco y Sacerdotes eran estimados por parte del pueblo, pues sus bondades se hacían merecedoras a ello. No les delató, ni causó su muerte, fue la chusma criminal que de noche asesinó al Párroco y demás seglares*”.<sup>45</sup>

En l'interès de saber si durant el domini de la revolució va haver-hi possibles defeccions, Mn. Massaguer escriu: “*La parte sana de la población continuó donde se situaba al estallar la revolución. La menos sana, bien por el miedo, bien por el hambre, bien por el contrato con los marxistas, hubo alguna defección*”.<sup>46</sup>

Quan va acabar la Guerra Civil, la reacció que va despertar el canvi del govern republicà pel dels nacionals “[...] *ha producido un bienestar a todo el pueblo, exceptuando a los familiares de los incautados*”.<sup>47</sup>

En general, l'efecte de la guerra a Caldes de Malavella, va produir una: “[...] *reacción religiosa y su sentido de mejora de costumbres es bien palpable en esta población. Se nota una concurrencia muy notable en la Sta. Misa, frecuencia a recibir los sacramentos de Penitencia y Comunión, asistencia a las funciones que celebra la Iglesia, habiendo ganado el léxico, antes depravado y soez, principalmente entre el elemento joven, y en general a todo lo que pueda caracterizar a una población religiosa y culta. Además se ha instituido Acción Católica, que se espera coadjunta a la orientación que sigue aliena al pueblo*”.<sup>48</sup>

A més: “*Se ha demostrado solicitud en regularizar la situación religiosa. Se han legalizado casi todos los matrimonios, los que no, son por fuerza mayor, ausencia del varón, etc. Falta a bautizar muy pocos niños, se siguen bautizando y se ha aplicado y se siguen aplicando píos sufragios por los difuntos*”.<sup>49</sup>

<sup>45</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 5.

<sup>46</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 6.

<sup>47</sup> ADG. *Ibid.*

<sup>48</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 7.

<sup>49</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 7.



### Danys a persones<sup>50</sup>

Durant la revolta de 1936, l'administració de la parròquia de Caldes de Malavella estava en mans de Mn. Eduard Puntonet Serra, de 66 anys, on residia amb una germana gran vídua, i una majordona.<sup>51</sup>

Mn. Puntonet, va néixer a Girona el 22 de juny de 1870 i va ser ordenat el 1895. Va exercir de vicari a les parròquies de Salt, Caldes de Malavella, Torroella de Montgrí, Calella de la Costa, el Mercadal i la Catedral. Va ser responsable de les de Sant Joan de Mollet, Serinyà i Caldes de Malavella, d'on era rector quan va morir.<sup>52</sup> La seva defunció apareix inscrita en el registre civil de Riudellots de la Selva amb data del dia 12 d'agost de 1936.<sup>53</sup>

L'assassinat de Mn. Puntonet, representa la primera víctima a Caldes i l'única d'entre tota la comunitat religiosa d'aquesta població. Mn. Josep Massaguer detalla com van succeir els fets: "*El Sr. Cura párroco, Rdo. Eduardo Puntonet i Serra, fue martirizado y asesinado el día 10 de Agosto de 1936, siendo su muerte ejemplar, digna de un cristiano entero*".<sup>54</sup> [...] *fue engañado por el alcalde rojo Francisco Duaso y Clara, quien le aseguró que se le respetaría, si entregaba una respetable cantidad, a la que accedió el Rdo. Puntonet. Pasaron tres días, y a las 10 de la noche fueron a buscarle a su casa y lo metieron en un auto y lo llevaron a los límites de Caldes, por Riudellots, y allí le martirizaron, gritando con todas sus fuerzas ¡Viva Cristo Rey! varias veces*".<sup>55</sup>

<sup>50</sup> Quasi tots els sacerdots de l'arxiprestat de Santa Coloma de Farners van ser perseguïts, i els que no van poder escapar o fugir van ser empresonats o assassinats. El mateix els va passar als religiosos i a les religioses. Únicament les religioses vetlladores de malalts van ser respectades. En tot l'arxiprestat van ser assassinats 19 sacerdots seculars i un seminarista, un germà de les Escoles Cristianes, una religiosa filla de Sant Josep i 5 religioses de l'Immaculat Cor de Maria. SOLER, Andreu (2007), *op. cit.*, pàg. 132.

<sup>51</sup> RIBERA, Carles (2006), *Notícia d'un republicà. Biografia i textos de Joaquim Aleixandri*, Girona, pàg. 108.

<sup>52</sup> CERVERA, J.M. (1991), *Testimoniatge de fe i de fidelitat. Els preveres de la diòcesi de girona víctimes de la revolta de 1936*. Bisbat de girona, pàg. 39.

<sup>53</sup> VILLAROYA, Joan (1988), *op. cit.*, pàg. 978. El seu cos va ser trobat al terme municipal de Riudellots de la Selva.

<sup>54</sup> ADG. "Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...", pàg. 8.

<sup>55</sup> ADG. "Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...", pàg. 9. Segons Hilari RAGUER, "*El grito "¡Viva Cristo Rey!*", nacido del integrismo español y renacido en los cristeros mexicanos, cobró nueva actualidad [...] en este caso [carmelites descalces de Guadalajara] y en el de tantos otros que en los procesos de beatificación se alegan, significaba el "¡Viva Cristo Rey!" era, en realidad, "¡Muera la República!". RAGUER, Hilari (1995), La cuestión religiosa. Rev. *Ayer, Política en la Segunda República*, núm. 20, pàg. 235-236.

La informació sobre Mn. Puntonet que aporta la *Causa General*, complementa el testimoni de Mn. Massaguer, però alhora es canvia alguna dada. Segons ell, el familiar més proper del capellà de Caldes era la seva germana, Teresa Puntonet Serra, que vivia a la Bisbal. El 16 d'abril de 1942, li van prendre declaració jurada per conèixer les circumstàncies que van portar a la detenció i assassinat del seu germà. En dóna fe: “*Que su hermano D. Eduardo Puntonet Serra, [...] de 64 años de edad, [...] fue detenido por unos desconocidos en un piso del pueblo de Caldes, el 8 de Agosto de 1936, [...] practicada tal detención por la noche, a las veinte y una horas y conducido seguidamente con automóvil al término municipal de Riudellots, y asesinado en la propia carretera. Su cadáver presentaba distintas heridas de arma corta de fuego, fue hallado en la carretera que dirige a Barcelona, [...]. Personas sospechosas de participación en el crimen [...] el comité marxista de Caldes de Malavella, que fué el que lo entregó a los desconocidos [...]. D. Eduardo Puntonet Serra era Hijo de Juan y de Ninfa [...]*”.<sup>56</sup>

En aquest apartat de la detenció del capellà de Caldes, i en els següents, com es tindrà ocasió de comprovar, és de mereixedora referència el magnífic estudi biogràfic de Carles Ribera, *Notícia d'un Republicà*, en què aporta dades de primer ordre sobre la persecució religiosa a Caldes de Malavella.<sup>57</sup>

El protagonista d'aquest recull d'informació, Joaquim Aleixandri, va escriure al seu diari personal: “*En un moment donat, vaig sortir [...] i, amb aquestes, veig un grup que s'acosta i veig al mig d'ells el capellà. Quan varen arribar el varen muntar a l'auto. El capellà es va posar a cridar [...]*”.<sup>58</sup>

Un altre protagonista que també recordava els fets, i company d'Aleixandri al comitè, Pacià Dilmer, va anotar: “*Van engegar tots els cotxes perquè aquell home fotia uns crits de cal Déu, pobre home, i van engegar tots els cotxes perquè no se sentissin, els cotxes que havien requisats als pagesos. Però no eren del poble. Cap dels que estàvem aquí va matar ningú, les coses com siguin. Venien forasters i els pelaven. Cap de Caldes en va matar cap*”.<sup>59</sup>

Un tercer testimoni ocular, Josepa Ferrer, filla del president del sindicat agrari local, va comentar: “*Quan varen detenir al mossèn el papa i jo anà-*

<sup>56</sup> AHN, *Causa General*, 1437, exp. 22, Caldes de Malavella. Declaració de Teresa Puntonet Serra, la Bisbal, 17 d'abril de 1942, pàg. 45.

<sup>57</sup> RIBERA, Carles (2006), *op. cit.* Aquest estudi gira al voltant del diari personal de Joaquim Aleixandri, membre destacat del comitè republicà de Caldes de Malavella durant la Guerra Civil, en el qual s'inclouen valuosos testimonis civils que van viure els fets en primera persona.

<sup>58</sup> RIBERA, Carles (2006), *op. cit.*, pàg. 110.

<sup>59</sup> RIBERA, Carles (2006), *op. cit.*, pàg. 110.

vem a passejar havent sopat. Aquell dia feiem la ronda per la plaça gran, i sentim uns crits, marededéu quins crits, i veiem dos homes, que eren de Caldes, no em deien qui eren, que no ens deixaven passar, i jo, que era petita, vaig infiltrar-me una mica i sortia el mossèn de l'Ajuntament i en castellà cridava, me'n recordo, perquè això me'n recordaré tota la vida, «Dusas! Dusas! Que me van a matar!», amb uns crits de por”.<sup>60</sup>

Els altres capellans i religioses de la vila també estaven en perill, però van tenir una sort diferent: “*El Sr. Vicario Rdo. Ramón Puig fue muy perseguido, consiguiendo escapar de la chusma [...] fue a su casa de Santa Coloma de Farnés, donde le detuvieron, pasó muchas vicisitudes. [...] y el Rdo. Pedro Rovira, sin duda por su edad avanzada, le fue perdonada su vida, siendo dejado por las turbas. [...] pasó en su casa vigilado estrictamente. [...] Las Religiosas Darderas pudieron escaparse. [...] marcharon a sus respectivas casas, no sabiéndose nada de ellas. No había ningún seminarista*”.<sup>66</sup>

Segons l'informador, sis són els seglars morts pels atacs dels revolucionaris: “*Los seglares asesinados son: Joaquín Mir Prat, José M<sup>a</sup> Mundet Aulet, Pedro Comas Espasa, Buenaventura Comas Espasa, Luis Ferrer Gimpera y Pedro Quintana Barrera. Todos practicaban la religión católica*”.

“*Se desconoce los actos de heroísmo practicados en su martirio, y pruebas de fe, de religiosidad, de caridad, de perdón de los enemigos, pues los asesinaron por la noche y en despoblado*”.<sup>67</sup>

D'altra banda, era molt freqüent que els assassins, tant de religiosos com de seglars, s'executessin en zones despoblades d'altres municipis. El *modus operandi* era simple i efectiu. Com el cas del capellà de Caldes, membres d'altres comitès es presentaven a la població, alertats pel comitè local, buscaven la persona denunciada, la muntaven en un cotxe i la portaven al terme municipal d'alguna població veïna, i allí l'assassinaven.

<sup>60</sup> RIBERA, Carles (2006), *op. cit.*, pàg. 111.

<sup>61</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 8.

<sup>62</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 10.

<sup>63</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 8.

<sup>64</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 10.

<sup>65</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 8.

<sup>66</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 11.

<sup>67</sup> ADG. *Ibid.*; A l'Arxiprestat de Santa Coloma de Farners van ser assassinats 36 seglars. SOLER, Andreu (2007), *op. cit.*, pàg. 132.

Al terme municipal de Caldes de Malavella es van trobar els cossos sense vida de 4 capellans i 6 seglars, assassinats entre els mesos d'agost i setembre de 1936.<sup>68</sup>

### Danys materials

Allò més visible del període revolucionari entre 1936 i 1939 està relacionat amb la crema i destrucció d'esglésies, entre altres edificis religiosos. A Caldes de Malavella, segons el testimoni eclesiàstic: *“La Iglesia parroquial y Capillas de la demarcación, incluso las particulares, fueron saqueadas, además, la Iglesia parroquial fue quemada, quedando en mal estado las paredes”*. Aquesta última va ser decomissada, però: *“[...] no fue destinada a ningún otro uso”*. I tant l'Església com les Capelles: *“Todas fueron cerradas al culto”*.<sup>69</sup> Sobre aquesta última qüestió, mossèn Massaguer va confirmar: *“Estuvo suspendido todo culto por espacio de 18 meses”*.<sup>70</sup> *“[...] por temor justificado de los católicos, a causa de la prohibición y vigilancia de los marxistas. Más tarde, algunas familias practicaron reservadamente”*.<sup>70</sup> En conseqüència, es va donar la pràctica del culte clandestí: *“Durante el último año de dominación roja, se celebró Misa y se administraron los Sacramentos de Penitencia y Eucaristía, acudiendo algunas personas en casa del Rdo. Llovera. No se sabe que ningún matrimonio fuera celebrado por la Iglesia, durante el dominio rojo, si bien puede asegurarse que la parte sana se abstuvo de casarse”*.<sup>71</sup> A més, en aquest context de supressió del culte: *“No hubo conato de implantación de otro culto o superstición”*.<sup>72</sup>

En el càlcul global dels danys soferts, es considera que: *“[...] a la fábrica del templo parroquial costará para su arreglo más de 15.000 pesetas. Los daños totales sufridos son de más de 100.000 pesetas”*.<sup>73</sup>

De la mateixa manera, com s'ha comentat, es van assaltar els santuaris i les ermites que formaven part de la parròquia de Sant Esteve: *“[...] San Gerar-*

<sup>68</sup> Dels 4 capellans, un era el rector de Sant Martí de Llèmena; un segon, de la parròquia de Batet, i 2 pertanyien a la parròquia de Santa Coloma de Farners. SOLER, Andreu (2007), *op. cit.*, pàg. 26-134. Dels 6 seglars, sabem que 2 eren veïns de Massanes, 2 de la Bisbal, un de Sant Hilari Sacalm i una senyora de Sant Feliu de Buixalleu. AHN, *Causa General*, 1437, exp. 22, Caldes de Malavella. Informe preliminar: Estado Número 2, Caldes de Malavella, 5 de novembre de 1940, pàg. 8.

<sup>69</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 12.

<sup>70</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 20.

<sup>71</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 22.

<sup>72</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 20.

<sup>73</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 12.

do, fue mutilada. Su daño sufrido fue de 2000 pesetas. San Mauricio fue mutilada y el daño sufrido fue de 8.000 pesetas". "No les dieron los marxistas ningún uso".

Pel que fa als béns litúrgics: "No había órgano, coro y retablos fueron destruidos y quemados". "Las imágenes fueron todas destruidas. No había tablas pictóricas, telas, tapices ni códices". "No había ninguna imagen de Jesucristo, de la Santísima Virgen o de los Santos que fuese objeto de especial devoción".<sup>74</sup>

"Los vasos sagrados, campanas, cruces, ornamentos y otros objetos del culto desaparecieron. No eran de valor pictórico ni artístico".<sup>75</sup> Tot i que: "Durante la revolución se incautaron del cementerio [...], no fue profanado", ni: "[...] fueron profanadas las sepulturas".<sup>76</sup> Tampoc: "[...] hubo profanación de tecas con cuerpos de Santos, o de las reliquias sagradas".<sup>77</sup>

Pel que fa als edificis religiosos decomissats: "No fueron destruidos, ni averiados". "La casa rectoral fue incautada y utilizada para instalar soldados de sanidad. La casa de las Hermanas Darderas también fue incautada y utilizada para café de los marxistas".<sup>78</sup>

En canvi, l'arxiu parroquial no va tenir tanta sort, ja que: "Desapareció del todo el archivo parroquial".<sup>79</sup> A més: "No se custodiaban en la parroquia valores del Estado, ni ningún otro". "No había fondos de Asociaciones, Pías Uniones ni Cofradías".<sup>80</sup>

Quant als actes sacrílegs vers el culte practicat a Caldes, sabem que: "Al estallar la revolución se dieron imitaciones sacrílegas del culto católico. Se utilizaron para ello ornamentos sagrados".<sup>81</sup> Tot i que: "El Cura párroco retiró las Sagradas Formas, al proceder a la destrucción y quema de imágenes se hicieron toda clase de profanaciones por los marxistas".<sup>82</sup>

<sup>74</sup> ADG. "Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...", pàg. 14. Els retaules als quals es fa referència són el retaule gòtic de la segona meitat del segle XV, dedicat a Sant Esteve, i el retaule barroc de l'altar major del 1695.

<sup>75</sup> ADG. "Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...", pàg. 15.

<sup>76</sup> ADG. "Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...", pàg. 16.

<sup>77</sup> ADG. "Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...", pàg. 17.

<sup>78</sup> ADG. "Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...", pàg. 18. A tall de curiositat, aquest article s'està redactant des de l'antiga casa de les Germanes Darderes de la caritat, a Caldes de Malavella. Sobre aquesta comunitat de religioses; RIBERA, Carles (2006), *op. cit.* pàg. 97-99.

<sup>79</sup> ADG. "Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...", pàg. 18.

<sup>80</sup> ADG. "Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...", pàg. 19.

<sup>81</sup> ADG. "Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...", pàg. 21.

<sup>82</sup> ADG. *Ibid.*



Fig. 2 - Retaule barroc de l'altar major (finals del segle XVII) i trones de prèdica. Cremats *in situ* l'estiu del 36 (col·lecció Antoni Vila).

*“En general los feligreses cumplen con más exactitud los preceptos de la iglesia”.*<sup>83</sup>

La *Causa General* aporta més dades sobre l'atac als edificis religiosos d'aquesta localitat i la crema dels béns litúrgics i patrimonials de la parròquia de Sant Esteve, incloent-hi la destrucció de les campanes de les esglésies, capelles i ermites:

El testimoni presencial del Sr. Joan Riera Rusalleda, del dia 27 de setembre de 1943, dóna fe: *“Que debido a habitar una de las casas cercanas a la Iglesia Parroquial [...], vio que en las primeras horas de la mañana, [...] y aún estar bastante oscuro [...], de uno de los días del mes de agosto del año 1936, gran número de individuos procedieron a desalojar los muebles, imágenes y demás objetos propios de las Iglesias y otros de la Casa Rectoral, los cuales los transportaron por medio de vehículos, en las afueras de esta villa y que por el humo que desprendían*

<sup>83</sup> ADG. “Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...”, pàg. 23.

*tales muebles y demás, creyó se trataba que los habían incendiado. [...] Que respecto a las Capillas de San Gerardo y Ermita de San Mauricio, si bien está enterado de los hechos, ignora cómo se desarrollaron*".<sup>84</sup>

D'altra banda, el dia 6 de juliol de 1953, l'Ajuntament de Caldes informa: "A últimos de dicho mes de julio del citado año, se reunió por orden del Comité de la C.N.T. a media noche, obligando a todos sus afiliados concurrieran al auto de la destrucción de la Iglesia Parroquial, llevándose todos los objetos transportables de la misma a las afueras de la población, donde fueron quemados; los individuos que constituían el tantas veces dicho Comité rojo local, incendiaron lo que restaba empotrado en el interior de dicha Iglesia Parroquial, al igual que el resto del mismo edificio. [...] todos los vecinos se vieron obligados a llevar los objetos religiosos que poseían en sus casas, a fin de ser quemados o destruidos, lo cual se verifica en la Plaza Mayor de esta localidad.

*En los primeros días del mes de agosto de 1936, se personaron en ésta, unos componentes del funesto Comité de Salt y con la complicidad del que actuaba en este término municipal, destruyeron el archivo parroquial, cosa que se efectuó en pleno día.*

*Por órdenes del Comité rojo de ésta, fueron destruidas también las Iglesias Parroquiales de San Mateo, de Franciach, la de Sta. Ceclina y las Ermitas o Capillas de San Gerardo, San Mauricio y la de San Sebastián, destruyendo también las mejores campanas existentes en los campanarios de las citadas Iglesias y Capillas*".<sup>85</sup> En els informes preliminars, s'anota que de l'església parroquial es van destruir dues campanes.<sup>86</sup>

En aquest context, ens remetem novament a l'obra de Ribera, en què el testimoni del protagonista, Joaquim Aleixandri, afirma: "A l'hora convinguda tot el sindicat en pes [...], ens vàrem dirigir cap a l'Església. Encara que sabia que no hi havia cap perill, sempre era bo fer les coses un xic espectaculars. Vaig distribuir alguns homes per vigilar i els vaig elegir tots del Centre Cultural. [...] a la punta del dia tot estava acabat".<sup>87</sup>

<sup>84</sup> AHN, *Causa General*, 1437, exp. 22, Caldes de Malavella. Declaració de Joan Riera Ruscalleda, Caldes de Malavella, 27 de setembre de 1943, pàg. 91.

<sup>85</sup> AHN, *Causa General*, 1437, exp. 22, Caldes de Malavella. Informe de l'Ajuntament de Caldes de Malavella, 6 de juliol de 1953, pàg. 103. Part de la informació aportada en aquest informe és còpia del que es va entregar el 12 de juny de 1939.

<sup>86</sup> AHN, *Causa General*, 1437, exp. 22, Caldes de Malavella. Informe preliminar: Estado Número 3, Caldes de Malavella, 5 de novembre de 1940, pàg. 10.

<sup>87</sup> RIBERA, Carles (2006), *op. cit.* pàg. 100.

Quant a la casa rectoral i al local de les Germanes Darderes, la *Causa General* no ens informa sobre el seu destí, tan sols que: “*Fueron saqueados y destruidos los muebles y otros objetos propios [...]*”.<sup>88</sup>

El valor dels desperfectes a la parroquial, segons aquest informe civil: “[...] *los desmanes llevados a cabo en la Iglesia Parroquial [...] con motivo del saqueo, incendio y demás, siendo el importe de los daños en unas 10.000 pesetas*”.<sup>89</sup> Pel que fa al local de les Germanes Terciàries Missioneres Franciscanes de la Nativitat de Nostra Senyora (Germanes Darderes) no “[...] *ha sido posible adquirir la cuantía y detalle de los daños y perjuicios, ya que sus propietarios no residen en esta localidad, pues tienen su domicilio [...] en Sarrià*”.<sup>90</sup>

Un últim punt del qual només es tracta en el qüestionari eclesiàstic, és el que fa referència a les inhumacions, tant les d'un bàndol com les de l'altre: “*La inhumación de cadáveres durante el tiempo del dominio marxista se hizo sin distinción de los católicos y de los enemigos de la Iglesia. En los últimos tiempos, varias familias llamaron al Rdo. Llobera para asistir cristianamente a los moribundos*”.<sup>91</sup>

## CONCLUSIONES FINALES

La persecució religiosa i la manera de posar-la en pràctica va ser la particularitat dels primers moments en què es va desencadenar la Guerra Civil espanyola el 1936, sobretot entre els mesos de juliol i desembre.

El sentiment anticlerical que es va viure, però, no era quelcom recent, sinó que s'havia anat forjant amb els anys. Les ideologies antagòniques al règim establert, sobretot des dels inicis del segle XX, veien la institució eclesiàstica com l'amic inseparable de les classes benestants i del poder central, gràcies als quals aconseguiria volum i cartes en el joc del control social.

L'adveniment de la Segona República, el 14 d'abril de 1931, va despertar de nou aquest sentiment contrari a la institució religiosa –amb la crema d'esglésies i convents–, però l'espurna que va encendre tota la fúria destructora

<sup>88</sup> AHN. *Causa General*, 1437, exp. 22, Caldes de Malavella. Informe preliminar: Estado Número 3, Caldes de Malavella, 5 de novembre de 1940, pàg. 10.

<sup>89</sup> AHN. *Causa General*, 1437, exp. 22, Caldes de Malavella. Informe Ajuntament de Caldes de Malavella, 11 de desembre de 1941, pàg. 28.

<sup>90</sup> AHN. *Causa General*, 1437, exp. 22, Caldes de Malavella, Informe Ajuntament de Caldes de Malavella, 11 de desembre de 1941, pàg. 29-30.

<sup>91</sup> ADG. “*Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos...*”, pàg. 17.



acumulada es va exterioritzar arran de l'alçament militar de 18 de juliol de 1936.

Tant la institució eclesiàstica com la civil van creure necessari documentar les infraccions fetes durant el trienni de la Guerra Civil espanyola. Si bé les intencions dels uns i dels altres eren dispars. Mentre l'Església intentava documentar la repressió centrada únicament en l'afectació de la fe catòlica i la vida religiosa en general, l'Estat perseguia els culpables de totes les manifestacions delictives que s'havien comès, i ho feia prenent testimoni directe a totes aquelles persones que haguessin presenciat qual-sevol acte repressiu.

A Caldes de Malavella, les eleccions generals del 16 de febrer de 1936 les va guanyar la facció de dretes. El 3 de maig, els partidaris de la República van manifestar el seu sentiment de contrarietat davant del nou òrgan de govern municipal abordant l'ajuntament. En aquests moments, s'anava forjant una necessitat de control del municipi, que va adquirir més personalitat a partir de 19 de juliol. Caldes es va transformar, per tant, en uns dels focus revolucionaris de la Guerra Civil, on, seguint la dinàmica utilitzada a la resta de zones que compartien els mateixos ideals, l'Església –i els seus seguidors– va esdevenir el principal element de discòrdia que calia eliminar, sense oblidar la persecució que van patir diverses persones pels seus ideals polítics o per la seva situació de benestar econòmic. En aquest context, l'atac a la integritat humana és el tret més rebutjat del procés repressiu.

La societat caldenca i, més concretament, la seva vida religiosa, va quedar totalment trasbalsada. El balanç de l'afectació de la integritat de les persones s'expressa amb la mort del capellà responsable de la parròquia, Mn. Puntonet. El vicari Mn. Puig, va ser perseguit i detingut, i Mn. Rovira va ser perdonat per la seva avançada edat, però el van tenir sota vigilància. La comunitat de les religioses Darderes es va veure obligada a fugir a Barcelona perquè les seves vides corrien perill.

Els edificis religiosos van ser motiu d'escarni revolucionari, en què van prendre especial atenció la crema de la parròquia Sant Esteve, els seus béns litúrgics i l'Arxiu Parroquial. Tanmateix, la casa rectoral i totes les altres esglésies, ermites i capelles que també formaven part del municipi, van ser destruïdes, en més o menys mesura: Sant Mateu de Franciac, Santa Seclina, Sant Grau, Sant Maurici i Sant Sebastià, i la capella del mas Fogueroles.

En conseqüència, tots els edificis religiosos van romandre tancats i el culte va ser suspès durant un període de 18 mesos. No obstant aquestes

restriccions, l'administració dels Sants Sagraments es va realitzar de manera clandestina en casos particulars.

Definitivament, tret del punt de vista històric i de presa de consciència, l'estiu del 36 a Caldes de Malavella va ser per oblidar.

#### FONTS CITADES

##### Fons documentals

ADG - Arxiu Diocesà de Girona.

AHN - Archivo Histórico Nacional.

Col·lecció fotogràfica particular Antoni Vila. Caldes de Malavella.

##### Documents originals

*Cuestionario de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos de la diócesis de Gerona con motivo del movimiento nacional de 18 de Julio de 1939.* Parròquia de Caldes de Malavella (12 de setembre de 1939), Bisbat de Girona, Girona (ADG).

*Causa General*, 1437, exp. 22, Caldes de Malavella (11 de setembre de 1941) (AHN).

##### Butlletins

*Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona*, "Sacrificios, ruinas y despojos de la Iglesia gerundense", n. ext., Bisbat de Girona, Girona, novembre de 1942.

*Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona*, LXXV, Bisbat de Girona, Girona, 15 de gener de 1951.

*Martirion*, Butlletí Informatiu de la Causa dels Sacerdots Màrtirs de Girona (1936-1939), núm. 4, Bisbat de Girona, Girona, octubre del 2013.

##### Revistes i diaris

*La Humanitat*, Barcelona, 22 de juliol de 1936.

*L'Osservatore Romano*, núm. 36 (1079), 3 de setembre de 1989, pàg.11.

#### BIBLIOGRAFIA

ALDEA, Quintín & CÁRDENAS, Eduardo (1987), *La Iglesia del siglo XX en España, Portugal y América Latina*, X, Ed. Herder, Barcelona.

ARBELOA, Víctor Manuel (2009), *Clericalismo y anticlericalismo en España (1767-1930): Una introducción*, Ed. Encuentro, Madrid.

BATLLORI, Miquel & ARBELOA, Víctor Manuel (1971), *Església i Estat durant la segona República Espanyola 1931-1936*, Arxiu Vidal i Barraquer, I, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

CAMBÓ, Francesc (1982), *Meditations*. Dietari 2 (1936-1940). Barcelona.

CÁRCEL, Vicente (1990), *La persecución religiosa en España durante la segunda República (1931-1939)*, Ed. Rialp, Madrid.

- CERVERA, J.M. (1991), *Testimoniatge de fe i de fidelitat. Els preveres de la diòcesi de girona víctimes de la revolta de 1936*, Edita Bisbat de girona, Girona.
- GARCIA Pilar (1986), *Els catòlics catalans i la Segona República 1931-1936*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- IZARD, Miquel (1986), Els quatre rius de sang. Pròleg a Pilar GARCIA (1986), *Els catòlics catalans i la Segona República 1931-1936*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pàg. 9-12.
- JACKSON, Gabriel (2009), *La República Española y la Guerra Civil (1931-1939)*, Ed. Crítica, Barcelona.
- MANENT, Albert & RAVENTÓS, Josep (1984), *L'Església clandestina a Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- MARQUÈS, J.M. (2000), Per les esglésies, *Quaderns de la Revista de Girona*, 88, Diputació de Girona-Caixa de Girona, Girona.
- MARTÍ, Casimir (1986), dins de Pilar GARCIA (1986), *Els catòlics catalans i la Segona República 1931-1936*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pàg. 5-8.
- MONTERO, Antonio (1961), *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939*, Ed. Católica, (BAC), Madrid.
- PEIRATS, Josep (1955), *La CNT en la Revolución española*, vol. I, Buenos Aires.
- RAGUER, Hilari (1976), *La unió democràtica de Catalunya i els seus temps (1931-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- RAGUER, Hilari (1995-4), La cuestión religiosa, *Ayer. Política en la Segunda República*, Ed. Marcial Pons, Madrid.
- REDONDO, Gonzalo (1993), *Historia de la Iglesia en España 1931-1939. La Guerra Civil*, vol. II. Ed. Rialp, Madrid.
- RIBERA, Carles (2006), *Notícia d'un republicà*. Biografia i textos de Joaquim Aleixandri, Centre d'Estudis Selvatans, Girona.
- SOLER, Andreu (2007), *La persecució religiosa al bisbat de Girona (1936-1939)*, ADG, Girona.
- SUREDA, Pere Joan (2007), "La destrucció de les esglésies gironines, una historiografia pendent", *Revista de Girona*, 245, Girona, pàg. 30-35.

[Recepció de l'article: 21-1-2015]

[Acceptació de l'article: 29-6-2015]

